

Teftâzânî’de Yükleleme ve Önermenin Birliği

al-Taftâzânî on Predication and the Unity of Proposition

MEHMET ÖZTURAN

İstanbul Medeniyet University

Received: 17.08.2025 | Accepted: 27.09.2025

Abstract: Affirmative propositions in classical logic—typically expressed as “this is that”—seem, at first glance, to run afoul of the principle of identity, since they appear to state that something is other than itself. The standard way of addressing this difficulty was to posit a union (ittihād) between subject and predicate, often explained in terms of their external existence. Yet this account proves inadequate for propositions concerning non-existent or impossible entities, such as “The Partner of God is impossible” or “The triangle is a shape.” This paper examines Taftâzânî’s reformulation of the union point through his thesis of mişdâq, according to which subject and predicate must coincide in referent. By analyzing his discussions in Sharḥ al-Maqāşid and Sharḥ al-Shamsiyya, the study shows how this thesis draws together earlier solutions, relates to the principle of existential import (tafrî), and makes possible affirmative predication even of impossible objects.

Keywords: Predication, affirmative proposition, unity of proposition, existential import.

Giriş

Klasik mantıkta olumlu önermeler, “bu, şudur” biçimindeki yüklemleme yapısına dayanır. “bu, şudur” biçimi bir şeyin başka bir şey olarak nitelendirilmesi anlamını taşır ve ilk bakışta, bir şeyin, kendinden başka bir şey olduğunu ifade ettiği için özdeşlik ilkesini ihlal eder görünür. Önerme, özdeşlik ilkesini ihlal ettiğinde ise onun sahih yani mümkün olması imkânsız hâle gelir. Önermenin sahih başka bir deyişle mümkün bir nesne olabilmesi için bulunan klasik çözüm konu ve yüklem belirlen bir noktada birleşmesidir (*ittihâd*). Bu ittiḥad noktasına ilişkin çeşitli tezler geliştirilmiştir. Bu tezlerden biri de konu ve yüklem harici varlıklarının veya hüviyetlerinin bir olduğudur. Ancak bu açıklama, konusunun haricî varlığa sahip olmadığı—hatta var olması imkânsız olduğu—“Şerîk-i Bârî mümtenîdir” veya “İctimâ’-i nakizeyn muhaldir” gibi önermeler karşısında yetersiz kalır. Bu noktada, konu ile yüklem nereden ittiḥad edeceğine ilişkin şartın yeniden yorumlanması gerekir. İşte bu bağlamda Teftâzânî, ittiḥad noktasını *misḍâk* olarak belirler. Ona göre, olumlu bir önermenin sahih yani özdeşlik prensibini ihlal etmeyen mümkün bir nesne olabilmesi için, konu başlığının (unvân-ı mevzû) doğru bir şekilde yüklem yapıldığı şey ile yüklem mefhumunun doğru şekilde yüklem yapıldığı şeyin aynı olması gerekir. Yani konu ile yüklem misḍaklarının ittiḥad etmesi gerekir. Böylece, yüklemleme imkânı yalnızca varlığı fiilen veya takdirenen mevcut olan nesnelerle sınırlı kalmaz; var olmayan, hatta mümtenî olan nesneler hakkında da önermeler kurulabilir.

Bu makale, öncelikle olumlu önermelerin sağlaması gereken ittiḥad noktası için Teftâzânî’nin sunduğu seçenekleri inceleyecek ardından misḍâk tezini, konu–yüklem ilişkisindeki *unvân* ve *zât* ayrımı üzerinden ele alarak bu tezin *ferîyyet* (existential import) ilkesiyle nasıl bir bağ kurduğunu gösterecektir. Bu tartışmaların sonunda, hakikî ve zihnî önermeler bağlamında söz konusu iki ilkenin işlevi açıklığa kavuşturulmuş olacak ve bu çerçevede Teftâzânî’nin misḍâk tezinin, ittiḥad noktasına dair öne sürülmüş bütün seçenekleri kendi bünyesine indirgediği son çözüm niteliği taşıdığı ortaya konacaktır.

Olumlu önermedeki yüklemlemenin ontolojik manada temel bir ilkeyi ihlal etmeden mümkün bir mevcut olarak var olabilmesi için konu ve yüklem bir ve aynı varlığa sahip olması gerekir. ‘Önermenin ontolojik ve akli

bir saçmalık içermeyen var olabilmesi’ meselesinin gündeme gelmesi olumlu önermelerin “Bu, şudur” anlamına sahip olması ile ilgilidir. “Bu şudur” yapısı bir şeyin başka bir şey olduğunu iddia ettiği için özdeşlik ilkesini ihlal ediyor izlenimi uyandırır. Özdeşlik ilkesinin ihlali -en azından klasik yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiğinde- saçma ve dolayısıyla imkansızdır. O halde olumlu önermenin böylesi bir saçmalığa düşmeden ne anlama geldiğini ifade eden tezler aslında onun mümkün bir nesne olarak mevcut olabilmesini sağlamaya yönelik girişimler olarak görülebilir. Bu çerçevede, her ne kadar önerme “Bu şudur” yapısına sahip olmakla bir şeyin başka bir şey olduğunu söylüyor olsa da bu saçma görünümü konu ve yüklem tek bir varlığa sahiptir demek suretiyle aşmaya çalışmaktadır.

Ama öyle önermelerimiz var ki konuları bilfiil mevcut değildir ya da asla var olamaz. Mesela Anka, Şerîk-i Bârî kavramlarının gönderimde bulunduğu nesneler mevcut değilse de onlar hakkında konuşuruz. Şu durumda var olmayan hatta var olamaz bir şey hakkında nasıl konuşabiliriz?(Daşdemir, 2024). Konu ve yüklem tek varlığa sahip olma gerekliliği ile tutarlı bir şekilde, varlığa sahip olmayan nesnelerin yükleme teorisinin açıklama çerçevesi içine nasıl yerleştirileceği Teftâzânî’nin de gündeme getirdiği bir sorudur:

Denilirse: (Olumlu yüklemede konu ve yüklem) harici varlıklarının özdeş olması kastediliyorsa nice olumlu önerme vardır ki ne konusu ne de yüklemi hariçte mevcuttur. Mesela “Anka yoktur”, “Şerîk-i Bârî mümtenidir”, “Vücûb subûtidir”, “İmkan itibaridir”, “Cins, nevi mukavimdir” “Nev, küllidir” “Fasıl, cinsin illetidir” ve bu önermelerden başka daha nice. Zikrettiğimiz bu önermelerden bir kaç için hadi denilsin ki olumlu önerme değildir, tamam, fakat bir kaç da kesinlikle olumlu önermedir.

Bu noktada, “iki ayrı varlığa sahip terimden olumlu önerme kurulamaz, ancak tek bir varlığa sahip iki terimden önerme kurulabilir” denilse bile, daha temel bir problem ortaya çıkar: Varlığı bulunmayan, hatta var olması imkânsız olan bir konudan yola çıkarak nasıl olumlu bir önerme kurulabilir? Oysa kelimada, felsefede ve matematikte sıkça karşılaşılan örnekler bunun mümkün olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda, “Anka yoktur”, “Şerîk-i Bârî mümtenidir” gibi önermeler, konuları haricî bir varlığa sahip olmamasına rağmen anlamlı kabul edilir. Dolayısıyla, konu ve yüklem tek bir varlığa sahip olması ile onların hüviyet bakımından birleşmesi gerektiğini ileri

süren görüş, konunun haricî varlığını zorunlu görse de olumlu önermelerin semantiği bu karşıt örnek önermeleri de menziline dahil edebilecek bir şekilde açıklama beklemektedir. Beklenen açıklama, konu ve yüklem –konusu var olmayan önermeleri de mümkün kılacak şekilde- ittihad etmesi gereken noktanın tespiti etrafında oluşacaktır.

1. İttihadın Mekanları

“Konu ve yüklem ittihâd ettikten sonra ancak yüklemleme mümkün olur” şeklindeki klasik yaklaşım çerçevesinde Teftâzânî’ye göre ‘hüviyet’ ve ‘mâ sadak’ kavramları bu ittihadı sağlar. Ne var ki konu konumundaki nesnenin haricî bir mevcudiyeti bulunmadığında —örneğin Anka, Şerîk-i Bârî veya üçgen gibi yalnızca zihinde mevcut kabul edilen varlıklar söz konusu olduğunda— birlik nasıl sağlanacaktır? Burada ortaya çıkan soru, hüviyet birliğinin sadece haricî varlığa sahip nesnelerle mi sınırlı olduğu, yoksa haricî varlığı bulunmayan nesneler için de geçerli sayılıp sayılamayacağıdır. Bu bölümde, konu ile yüklem ittihâdını şart koştan ilkenin, haricî varlıktan yoksun fakat zihinde temsil edilen nesneler bağlamında Teftâzânî tarafından nasıl yorumlandığını ve bu yorumun ilkenin kapsamını ne ölçüde değiştirdiğini inceleyeceğim.

Teftâzânî, *el-Mekâsıd* ve *Şerhu'l-Mekâsıd* boyunca, konu ile yüklem nereden ittihad ettiğine dair birbirine oldukça yakın dört farklı öneri ileri sürmüştür:

1. Konu ve yüklem *hüviyeti* bir olmalıdır.
2. Konu ve yüklem *zâtı* ve *hüviyeti* bir olmalıdır.
3. Konu ve yüklem *zâtı* ve *vücudu* bir olmalıdır.
4. konu ve yüklem *zat*, *hüviyet*, *vücudu* bir olmalıdır.

Bu önerilerden ilki, daha önce de belirtildiği üzere, *el-Mekâsıd* metninde geçmektedir:

ولا بد في حمل الإيجاب من اتحاد الطرفين هوية ليصح

Olumlu yüklemlemenin sıhhati için olumlu yüklemlemede iki tarafın da **hüviyetleri** aynı olmalıdır. (Teftâzânî, 2019, s. 159)

İkinci ve üçüncü öneriler ise, ana metinde geçen birinci ifadeye açıklık getirme amacı taşıyan pasajlarda, *Şerhu'l-Mekâsıd*’da yer almaktadır:

فلذا قلنا ولا بد في حمل الإيجاب من اتحاد الموضوع والمحمول بحسب الذات والهوية ليصح الحكم بأن هذا ذاك للقطع بأن هذا لا يصح فيما بين الموجودين المتميزين بالهوية ومن تغايرهما بحسب المفهوم ليفيد فائدة يعتد بها وهي أن هذين المتغايرين بحسب المفهوم متحدان بحسب الذات والوجود للقطع بعدم الفائدة في مثل الأرض أرض والسماء سماء

Bu yüzden dedik ki, olumlu yüklemele ‘bu şey şudur’ şeklindeki hükmün sahih olabilmesi için, konu ile yüklem **zat ve hüviyet** bakımından özdeş olmaları zorunludur. Zira hüviyet bakımından birbirinden ayrılmış iki mevcut arasında böyle bir hüküm geçerli olamaz. Ayrıca, ek olarak, konu ve yüklem kavram bakımından farklı olmaları da gerekir ki, dikkate değer bir fayda/anlam katsın. Bu ise kavram bakımından farklı olan bu iki şeyin, aslında **zat ve vücud** bakımından özdeş olmasıdır. Çünkü “Yer yer’dir”, “Gökyüzü gökyüzüdür” gibi ifadelerde bir fayda bulunmadığı kesin olduğu için (olumlu hüküm bu türden faydasız yüklemelemelerden ibaret kalmasın diye), konu ile yüklem kavramca farklı ama zat ve vücud bakımından özdeş olmalıdır (Teftâzânî, 1989, ss. 388, 389).

Olumlu yükleme, “bu, şudur” formuna sahip olması bakımından, bir şeyin başka bir şey olduğu iddiasını içerir. Ne var ki, bir şeyin kendisinden başka bir şey olarak nitelendirilmesi, ilk bakışta çelişik bir durum olarak görülebilir. Teftâzânî, bu görünürdeki imkânsızlığı “sıhhat” kavramı üzerinden değerlendirir. Sıhhat, olumlu önermenin bir şeyin kendi dışında başka bir şey olması biçiminde bir özdeşlik ihlaline dönüşmeksizin, akli saçmalık barındırmadan kurulmasını ifade eder. Bu sebeple, “bu, şudur” biçimindeki olumlu önermenin hangi şartlar altında sahih kabul edilebileceği, yükleme tartışmalarının en temel sorunlarından biridir. Nitekim literatürde sıkça kullanılan “olumlu önermenin sıhhati” kavramsallaştırması, bu sorunsalın teknik ifadesinden başka bir şey değildir. Bu çerçevede geliştirilen çözüm, önermenin sahih sayılabilmesi için, konu ile yüklem bir ve aynı varlığa sahip olması gerektiği yönündedir. Böylelikle, kategorik olumlu önermede yer alan iki terim – konu ve yüklem – tam bir özdeşlik içinde olmasa da, en azından varlık düzleminde birleşmiş kabul edilir. Buna göre, klasik mantık geleneğinde hâkim olan yaklaşım, konu ve yüklem aynı varlığa sahip olmadıkça, bu ikisini olumlu biçimde birbirine isnat etmenin kaçınılmaz olarak çelişki doğuracağı yönündedir.

Teftâzânî, olumlu yüklelemenin imkânını temellendiren birlik ilkesini, öncelikle “hüviyet” kavramı üzerinden formüle eder: Bir önermenin

sahih olabilmesi için, konu ile yüklem hüviyet bakımından bir ve aynı olmaları gerekir. Ancak Teftâzânî bu birliği ifade ederken yalnızca “hüviyet” terimiyle yetinmez; zaman zaman “zât”, kimi zaman da “vücûd” kavramlarına başvurur. Bu kullanım farklılıkları, söz konusu üç terimi birbirine yakın anlamlı ve belli bağlamlarda birbirinin yerine geçebilen ifadeler olarak değerlendirdiği izlenimini vermektedir. Bu noktadan itibaren, Teftâzânî’nin olumlu önermedeki birlik (ittihad) koşulunu bu üç terim etrafında nasıl kurmaya çalıştığını inceleyeceğim.

Teftâzânî, bazı bağlamlarda “hüviyet” kavramını doğrudan haricî varlık yahut aynı varlık anlamında kullanır. Nitekim *Şerhu’l-Mekâsıd*’da “Mümenîlerin hüviyeti yoktur” ifadesiyle, bu tür varlıkların haricî bir mevcudiyetinin bulunmadığını kasteder (Teftâzânî, 1989, s. 348). Zihni varlık tartışmaları bağlamında ise, ateşin zihni sureti ile ateşin kendisi arasındaki farka dikkat çeker: Ateşin gerçek varlığının yakıcı olduğunu, buna karşın onun zihni sûretinin böyle bir etkisinin bulunmadığını ifade eder. Bu bağlamda, ateşin ‘hüviyet’i burada müte’assil ve aynı varlık anlamında kullanılmaktadır (Teftâzânî, 1989, ss. 349, 350).

Şerhu’l-Mekâsıd’ın ikinci faslı olan ‘mahiyet’ başlığı altında, mahiyet ana kavramının farklı cihetlerden uzantıları olması hasebiyle Teftâzânî hem “zât” hem de “hüviyet” terimlerinin anlamlarını tanımlar. Dolayısıyla burada kelimenin anlamı, önceki örneklerdeki gibi bağlamsal bir çıkarım olmaktan farklı olarak, doğrudan müellifin kendi tarifine dayanmaktadır.

وهي باعتبار التحقق تسمى ذاتا وحقيقة ، وباعتبار التشخيص هوية

(Mahiyet) gerçekleşme (tahakkuk) açısından ele alındığında “zât” ve “hakikat” olarak adlandırılır; teşahhus açısından ele alındığında ise “hüviyet” ismini alır (Teftâzânî, 1989, s. 399).

“Hüviyet” ve “zât” terimlerine yüklenen asıl anlamlar, *Şerhu’l-Mekâsıd*’da ilgili pasajın açıklandığı satırlarda netlik kazanır. Teftâzânî burada, “hüviyet”in kimi bağlamlarda doğrudan haricî varlık anlamına geldiğini, “zât”ın ise bir mahiyetin doğru biçimde yüklenebildiği fertleri ifade ettiğini açıkça belirtir:

وقد يراد بالهوية التشخيص وقد يراد الوجود الخارجي وقد يراد بالذات ما صدق عليه الماهية من الأفراد

Bazen “hüviyet” terimiyle teşahhus kimi zaman da harici varlık kastedilirken “zat” terimiyle bir mahiyetin doğru bir şekilde yüklendiği fertlerinin kastedildiği de olur (Teftâzânî, 1989, s. 400).

Bu açıklamaya göre, konu ve yüklem hüviyetlerinin bir olması gerektiği yönündeki Teftâzânî tezinin —hüviyet, harici varlık anlamında alındığında— onların harici varlıklarının aynı olduğu anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Bu sonuç, konu ve yüklem tek bir varlığa sahip olması gerektiği yönündeki tezle uyumludur; ancak konunun harici bir varlığa sahip olmadığı “Şerîk-i Bâî mümtendir”, “Üçgen şekildir” gibi önermelerin imkânı açısından sorunludur.

Harici varlığa sahip olmayan nesneler hakkında olumlu önerme kurmak için tam da bu noktada Teftâzânî’nin “zat” kelimesini kullanmayı tercih ettiğini düşünüyoruz. Alıntılaradığımız paragrafta Teftâzânî’nin, “zat” kelimesinin bir mahiyetin doğru biçimde yüklem yapılabildiği fertleri ifade ettiğini belirtmesi tesadüf değildir. Bu fertlerin haricî olarak mevcut, yani gerçek bir mahiyetin fertleri olması gerekmez. Bu bakımdan, bir yandan harici varlıkların dikkate alındığını vurgulayan “hüviyet” kelimesi, diğer yandan ise böyle bir varlığa sahip olmayan nesnelerin de olumlu önermenin konusu kapsamına alındığını gösteren —ve var olsun ya da olmasın bir mahiyetin altına düşen fertleri ifade eden— “zat” kelimesi kullanılmaktadır.

Konu ile yüklem nerede ittihâd ettiğine dair —bir sonraki başlıkta ayrıntılı biçimde ele alınacak olan— dördüncü öneri, konu ve yüklem aynı misdaka sahip olduğunu iddia eden tezdır. Misdak tezi, Teftâzânî’nin önceki üç yaklaşımı indirgeyici biçimde bir araya getirerek oluşturduğu daha kapsamlı bir formülasyondur. Bu öneriyi önceki yorumlara kıyasla daha kayda değer kılan üç temel gerekçe öne sürülebilir. İlk olarak, Teftâzânî misdak tezinde tüm ittihâd açıklamalarını birleştirerek yalnızca haricî varlığa sahip nesneleri değil, varlıktan yoksun olanları da içerebilecek şekilde olumlu önermedeki yüklemelemeyi kapsayıcı bir yapıya kavuşturmuştur. İkinci olarak, söz konusu öneri, “qulnâ” (biz deriz ki) gibi güçlü bir beyan kalıbıyla sunulmakta ve bu yönüyle müellifin kendi tercih ettiği görüşü temsil etmektedir. Üçüncü ve belki de en dikkat çekici unsur ise, bu öneride geçen üç temel kavramın —“zât”, “hüviyet” ve “vücûd”— nihayetinde tek bir terime yani “misdak”a indirgenerek ittihad noktasına ilişkin nihai

formunu kazanmasıdır. Bir sonraki başlık, bu tezi ayrıntılı biçimde analiz etmeye ayrılmıştır.

2. Misdak Tezi

Teftâzânî'nin ittiḥâd teorisine ilişkin nihai formülasyonu, konu ile yüklem "misdak" düzeyinde özdeş olduğunu (ittihad ettiğini) ileri süren bu dördüncü öneride somutlaşır. Aşağıdaki pasaj, Teftâzânî'nin yaklaşımını açıkça ortaya koyar. Metinde, "zât", "hüviyet" ve "vücûd" kavramlarının nasıl "aynı misdak" anlamını verecek şekilde indirgendiği görülebilir:

قلنا معنى الاتحاد بالذات والهوية والوجود هو أن يكون ما صدق عليه عنوان الموضوع هو بعينه ما يصدق عليه مفهوم المحمول من غير أن ينفرد كل بوجود بل يكون موجودا واحدا عينا

Biz deriz ki: Zât, hüviyet ve vücûd bakımından ittiḥâddan kasıt; konu başlığının doğru biçimde yüklem yapıldığı şeyin, yüklem mefḥûmunun doğru bir şekilde yüklem yapıldığı şeyle aynı olmasıdır. Yani her birinin kendine ait ayrı bir varlığı bulunmaz; bilakis, her ikisi de aynen tek bir mevcuttur (Teftâzânî, 1989, s. 389).

İster haricî ister zihinsel düzlemde olsun, olumlu önermedeki "bu, şudur" ifadesinin içerdiği, bir şeyin başka bir şey olması anlamı, özdeşlik ilkesini ihlâl etmeden, konu ve yüklem misdâklarının birleşmesiyle/aynı olması ile açıklanmıştır.

Teftâzânî bu iki unsurun *bağımsız varlıklara* sahip olmaması gerektiğini de formülasyonuna dâhil eder. Olumlu önermenin sahih/mümkün olabilmesi için, konu ve yüklem yalnızca aynı misdâka yüklem olmaları değil, aynı zamanda tek bir varlığa sahip olmaları zorunludur. Fakat "vücûd" ve "hüviyet" tezleri de, konu ile yüklem varlık bakımından birliğini gerektirmekte ve bu birliği, her iki tarafın aynı varlığa sahip olması şeklinde ifade etmektedir. Bu şart, tüm vücud, hüviyet, zat ve misdak tezleri arasında ortak şarttır.

Misdâk tezi, konu başlığının (unvânu'l-mevzû) doğru bir biçimde yüklem olduğu şey ile yüklem doğru biçimde yüklem olduğu şeyin aynı olduğu şeklinde özetlenebilirse de, burada karşımıza çıkan "unvânu'l-mevzû" ve "mefḥûmu'l-mahmûl" kavramları aslında Şerhu'l-Mekâsıd'a ve bu formülasyona önceki mantık kitaplarından taşınmıştır. İlgili tez, "Her C, B'dir" biçimindeki tümel olumlu önermenin ne anlama geldiği meselesinin ele alındığı tasdikât bölümünün ikinci mebhasında tartışılır (Kâtibî, 2022, s.

150; Kutbuddîn Râzî, 2005, s. 245; Teftâzânî, 2013, s. 220). Dolayısıyla mis-dâk tezini anlamak, öncelikle bu tezde geçen unvânü’l-mevzû ve mefhum terimlerinin ne ifade ettiğini çözümlemeyi gerektirir. Bu çözümleme, aynı zamanda tümel olumlu önermedeki yüklelemenin mahiyetine dair bir inceleme olarak da görülebilir.

2.1. Konu

Teftâzânî’ye göre, “Her C, B’dir” (كل ج ب) biçimindeki tümel olumlu önermede geçen “Her C” ifadesi, C’nin her bir ferdini ifade eder. Bu yorum, “C” teriminin neye gönderimde bulunduğu dair çeşitli ihtimaller arasından özellikle seçilmiştir. Teftâzânî, olumlu önermede konu konumunda yer alan C terimi için üç anlam ihtimalini zikreder:

1. C denen şey (الذي يقال له ج)
2. C ile nitelenen şey (الموصوف بج)
3. C’nin dendiği şey (ما يقال فيه ج)

Teftâzânî’nin tercih ettiği anlam bu sonuncusudur. Yani “C’nin sâdık olduğu her bir şey” (ما صدق عليه ج) (Teftâzânî, 2013, s. 220) ya da “kendisine C denilen her bir şey” (الذي يقال له ج) (Teftâzânî, 1989, s. 389). Bu anlam, “konu başlığının doğru bir biçimde yüklem yapılabildiği her şey” (ما صدق عليه عنوان الموضوع) (Teftâzânî, 1989, s. 389) şeklinde de ifade edilir.

Teftâzânî C’nin anlamlarına ilişkin yukarıdaki karşılıklar içinden üçüncüsünü yani “konu başlığının doğru bir biçimde yüklem yapılabildiği her şey” (ما صدق عليه عنوان الموضوع) anlamını temel kabul ettiği söylenebilir. Nitekim ona göre “İnsan yazardır” biçimindeki önermede kastedilen, “Bir yazar vardır” ya da “İnsan için yazarlık mevcuttur” anlamı değildir. Bu tür ifadelerin taşıdığı anlam, konu başlığının /teriminin doğru olduğu her bir şeye yüklem de doğru bir şekilde yüklenebileceğidir. Teftâzânî burada “tahkik ehline göre” diyerek şu değerlendirmeyi ekler: “Şey onun için vardır” (يصدق عليه), “şey ona sabittir” (يثبت), “şey onun için doğrudur” (يوجد له ذاك), “şey ona yüklenir” (يحمل) gibi ifadeler arasında yalnızca lafzî farklılıklar varsa da aslında anlamca hepsi aynı ilişkiyi dile getirir (Teftâzânî, 1989, s. 461). Özetle, ona göre—en azından olumlu önermenin konusu ile neyin kastedildiğine ilişkin olarak—temel anlam ve diğer farklı ifadelerin kendisine indirgenebileceği çerçeve şudur: Konu başlığının ya da teriminin doğru

olduğu/yüklendiği her bir şeye, yüklemenin de doğru bir biçimde yüklenebilmesidir.

Mısdâk tezinde geçen “konunun başlığı” (عنوان الموضوع) teriminin mahiyeti ve bu terimin “zâtü’l-mevzû” (ذات الموضوع) kavramıyla birlikte düşünülmesi gerektiği özellikle önemlidir. Her iki terim de, “mevzû” yani “konu” kavramına ilişkin farklı bakış açılarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bir önermede konu terimi yazıldığında ya da telaffuz edildiğinde aslında iki farklı anlamlandırma imkânı söz konusudur: Ya konunun kendisine, yani hakikatine (حقيقة) ve mahiyetine işaret edilmektedir ya da amaç, o konu başlığının sadık olduğu fertlere göndermede bulunmaktır ki bu durumda konu başlığı, o fertleri yansıtan bir araç işlevi görür. Nitekim yukarıda, konu terimiyle ilgili zikredilen “kendisine C denilen şey” (الذي يقال له ج), “kendisi C ile nitelenen şey” (الموصوف به ج), ve “kendisine C’nin dendiği şey” (ما يقال فيه ج) gibi olası anlamlar içinde özellikle birinci ve üçüncü seçenekler, bu iki bakış açısının konu terimi üzerindeki yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, ilimlerde muteber olduğu şekliyle olumlu bir önermede konu pozisyonunda yer alan terimi anmaktan maksat onun sadık olduğu fertler hakkında hüküm vermektir. Diğer bir deyişle, “konu” terimi, fertlerin tümel bir başlık altında toplanmasına aracılık eder.

Bu noktada Teftâzânî, “konu” terimiyle kastedilenin aslında ‘konu başlığının sadık olduğu fertler’ olduğunu açıkça belirtir ve bu bağlamda mâ şadaqa ‘alayhi terimini kullanır. Ardından, bu ifadenin kapsamına giren misdâk türlerini sınıflandırarak ayrıntılandırır ve bu çerçevede üç örnek önerme zikreder:

1. Her insan canlıdır.
2. Her natık canlıdır.
3. Her gülen canlıdır.

Teftâzânî’ye göre bu önermelerde yer alan konu terimi (C) ile sırasıyla şu üç farklı misdâk ilişkisi kastedilir: İlk örnekte C, yani “insan”, sadık olduğu fertlerin tam hakikatidir. İkinci örnekte C yerinde geçen “natık”, sadık olduğu fertlerin mahiyetinin bir parçasıdır. Üçüncü örnekte ise C yerindeki “gülen” terimi, söz konusu fertlerin mahiyetinin dışında kalan arazî bir özelliktir (Teftâzânî, 2013, s. 220).

Mantıkta kavramlar, küllî olmaları durumunda, tasavvurat kısmında da bilindiği üzere “beş küllî”den birine dâhil edilir. Bu bağlamda, olumlu önermede yer alan konu teriminin unvanı—yani onun vasfı ya da mefhûmu—iki ana gruptan birine karşılık gelir: ya tür, fasıl, hassa; ya da cins, cinsin faslı, araz-ı âmm. Bu ayrım doğrultusunda, unvanın ait olduğu gruba göre C’nin misdâkının ne olması gerektiği de belirginleşir. Eğer unvan tür, fasıl ya da hassa ise, misdâk yalnızca bireylerdir—yani şahsî cüz’iler. Buna karşılık, unvan cins, cinsin faslı ya da araz-ı âm olduğunda, misdâklar hem bireyleri hem de türleri kapsar. Dolayısıyla, bir önermede yer alan C’nin misdâkı bağlama göre yalnızca fertlerden ibaret olabileceği gibi, hem fertleri hem de türleri içine alan daha geniş bir varlık alanını da ifade edebilir.

Unvan	Misdâklar (Kapsadığı Varlıklar)
Tür (<i>nev</i>), Fasıl (<i>fasl</i>), Hasa (<i>hâşşa</i>)	Yalnızca bireyler (şahsî cüz’iler)
Cins (<i>cins</i>), Cinsin faslı, Araz-ı âmm	Bireyler ve türler

Dolayısıyla, olumlu önermelerde konu terimini temsil eden C, iki düzeyde ele alınabilir: C’nin fertleriyle temsil edilen zâtı ve bu fertleri (ve yer yer türleri) ifade etmek üzere kullanılan başlık niteliğindeki unvanı. Buna göre “Her C, B’dir” önermesinde, C’nin anlamı, C başlığı altına giren her bir misdâk —ki bu misdâk kimi durumlarda bireyleri, kimi durumlarda ise hem bireyleri hem de türleri kapsayabilir— şeklinde belirlenir. Teftâzânî ve şârihler, bu anlam çerçevesini *akdu’l-vaz* olarak adlandırmaktadır (Teftâzânî, 2013, s. 221).

Tümel önermede konu terimiyle kastedilenin ne olduğu sorusu çerçevesinde ileri sürülebilecek alternatiflerden biri de, konu terimini yalnızca bir mefhum olarak ele almak ve bu mefhumun fertlerinden veya türlerinden değil, mefhum oluşu ciheti ve bu mefhumun içeriğinden bahsetmek olabilir. Ancak Teftâzânî, “C’nin müsemması” yani onun mutabık mefhumunun, tümel önermenin konusunun kapsamına giren fertler veya türler olarak alınamayacağını açıkça belirtir. Zira konunun altında yer alan türler ve şahsî cüz’iler, ya hakikî cüz’î olarak ya da izâfî cüz’î olarak konunun başlığına dâhil olurlar. Buna göre, “Her C, B’dir” şeklindeki bir önermede kastedilen, C’yi yalnızca bir mefhum olarak düşünüp onun hakkında konuşmak olmadığı gibi, ona müsâvî veya ondan daha genel olan başka bir kavram hakkında konuşmak da değildir (Teftâzânî, 2013, s. 221).

Bu ayrımın pratik sonucu şu örnekle açıklanabilir: “Her insan canlıdır” önermesinin anlamı, “insan” başlığı altına giren her bir bireyin —örneğin Ali, Veli— canlı olduğudur. Burada kastedilen, insan mefhumunun tanımsal bir bileşeni olan “nâtık” kavramı değildir; zira bir kavram olma cihetinden nâtık, canlı değildir. Canlılık yüklemi, doğrudan doğruya bireyler için geçerlidir, kavramların kendileri için değil (Teftâzânî, 2013, ss. 221, 222).

Nitekim Teftâzânî, yalnızca nâtık kavramının değil, bu kavramın altında yer alması muhtemel belirsiz şeylerin (hışaş) de konu kapsamında değerlendirilmediğini belirtir. Örneğin “Her dâhık (gülen) canlıdır” önermesinde, kast edilen ne dâhık mefhumudur ne de gülenliğin arız olduğu belirsiz bireylerdir. “Dâhık” kavramı, araz-ı hâssa olarak ele alındığında Ali ve Veli gibi bireyleri kapsayabilir ancak bu kavram, beş külliden biri olarak etiketlenmeden, yalnızca “kendisinde dıhk (gülme) olan bir şey” mefhumu olarak düşünülürse, o zaman tümel önermenin konusu olmaktan çıkar. Çünkü bu durumda “kendisinde dıhk bulunan belirsiz şeyler” gibi muğlak varlıklar, konu teriminin kapsamına dahil edilmiş olur ki, Teftâzânî’ye göre bu da geçersizdir (Teftâzânî, 2013, s. 222).

“Her nâtık canlıdır” ifadesinde nâtık mefhumunun nihayetinde belli bireylerde olması düşünülerek o bireyleri kapsadığını varsaymak cazip olabilir. Bu ancak nâtık kavramı bir fasıl olarak etiketlenmiş ise mümkündür. Eğer nâtık yalnızca bir mefhum olarak, yani beş külliden biri olarak nitelenmeksizin ele alınıyorsa, bu durumda ne tür ne de türün fertleri bu konunun kapsamına girer. Tür ve fertler ancak bu mefhum mantıksal bir külli olarak düşünüldüğünde devreye girer. Dolayısıyla, her nâtık yani “kendisinde nutkiyet bulunan her şey” mefhumu nasıl canlı olamazsa —ki ilk seçeneği bunu söyler, zira “nutkiyet” mefhumu canlı değildir— aynı şekilde, bu mefhumun arız olduğu belirsiz varlıklar da tümel olumlu önermenin konusu olamaz.

Sonuç olarak, “insan” mefhumu, onun tanımsal bileşenleri ya da bu mefhumun arız olduğu şeyler, “Her C” dediğimizde kastettiğimiz kapsama girmezler. Bu noktada pratik bir yöntem olarak şunu yapabiliriz: Konu terimiyle neyi kastettiğimizi belirlemek için onu bir tamlama şeklinde yeniden kurar ve okuruz. Örneğin “Nâtık mefhumu canlıdır” demek nasıl ilimlerde muteber bir önerme değilse —zira mefhumlar canlı değildir— aynı şekilde,

“Nâtık mefhumunun arız olabileceği belirsiz muhtemel cüz’iler canlıdır” demek de ilimlerde muteber sayılan önerme türleri arasında yer almaz.

Bu ayrım—yani unvan ile zât ya da mefhûm ile ferd ayrımı—yalnızca konu terimiyle sınırlı değildir, aynı soru yüklem terimi için de geçerlidir. Eğer bir önermede konu ile onun zâtı kastediliyorsa, aynı şekilde yüklem için de şu sorunun sorulması gerekir: Yüklem ile yüklemın zâtı mı, yoksa sadece onun unvanı mı kastedilmektedir? Bu noktada, olumlu önermenin gerektirdiği “ittihad”ı sağlamak üzere, konu tarafından misdâk seçilmişse, yüklem tarafından da benzer şekilde misdâk seçilmesi gerektiği düşüncesi ayartıcı olabilir. Zira iki terim ancak aynı misdakta birleşiyorsa ittihadın sağlanabileceği varsayılır. Ancak ilerleyen tartışmalarda görüleceği üzere, Teftâzânî açısından yüklem tarafında asıl belirleyici olan, onun bir mefhûm (kavram) oluşudur, bu da ittihad noktasını yalnızca misdâk düzeyine indirgemeyi problemlı hâle getirir.

2.2. Yüklem

Tümel olumlu önermelerde, yüklem terimi yani (B)’ye ilişkin analiz, zat ve mefhûm ayrımı üzerinden şekillenir. “Her C B’dir” önermesinde B harfiyle temsil edilen yüklemden kasıt, B’nin zâtı değil, mefhûmudur. Teftâzânî, yüklemın zâtı esas alındığında karşılaşılacak felsefi sorunlara dikkat çekerek ve bu bağlamda iki ihtimal ortaya koyar:

Birinci ihtimalde, konu ve yüklemın zatları birbirinden farklıdır. Bu durumda, önermenin “bu, şudur” kalıbında olması, bir şeyın başka bir şeyle özdeş kılınmasını ifade eder. Ne var ki, bu türden bir özdeşlik önermesi, özdeşlik ilkesini ihlâl eder görünmektedir. Daha önce de vurguladığımız üzere bu akli saçmalık, konu ile yüklemın belirli bir düzlemde ittihad ettikleri varsayımıyla çözülebilir. Ancak bu varsayımın geçerli olmadığı yani zatların farklı olduğu durumlarda, olumlu bir önerme kurmak imkânsız hâle gelir (Teftâzânî, 2013, s. 223).

İkinci ihtimalde ise, konu ile yüklemın zatları aynıdır. Bu durumda ise kurulabilecek tek önerme, “Zeyd Zeyd’dir”, “Ali, Ali’dir” gibi zarurî önermeler olur. Oysa bu türden önermeler anlam açısından yeni bir katkı sunmazlar. Dahası, zorunluluğun olumsuzlandığı mümkün-i haşşa türünden önermeler, bu varsayım altında olumlu önermenin kapsamı dışına çıkar (Teftâzânî, 2013, s. 223).

Sonuç olarak Teftâzânî'ye göre, ilimlerde muteber olan olumlu önermeler için yüklem (B) zâtını esas aldığımızda iki durumda sorunla karşılaşırız: Eğer yüklem zâtı konunun zâtından farklıysa, bu durumda önerme mümtenî olur, eğer zâtlar aynıysa, bu kez önerme zarurî olur ve bu tür önermeler de yeni bir anlam katmadığı için bilgi değeri taşımaz. O halde yüklemden onu zâtı değil mefhum olması itibara alınmalıdır.

2.3. Konunun Zâtı Yüklem Mefhumu

Buraya kadar yaptığımız çözümlemeler, Teftâzânî'nin misdâk tezine göre konu ve yüklem misdâk bakımından özdeş olmaları gerektiği yönündeki temel görüşünü tespit için konu ve yüklem ile neyin kastedildiği üzerine olmuştur. Bu bağlamda, önermedeki konu ve yüklem terimlerine dair bakış açısının “zât” ve “mefhum” ayrımı üzerinden ele alınması gerektiği vurgulanmış; konu açısından zâtın, yüklem açısından ise mefhumun esas alınmasının, önerme kurmanın imkân ve faydasını korumak bakımından zorunlu olduğu gösterilmiştir.

Teftâzânî'ye göre, eğer yüklemde zât esas alınacak olursa ve bu zât konunun zâtıyla özdeşse, bu durumda kurulabilecek önermeler yalnızca “Zeyd Zeyd'dir” gibi zarurî önermelerle sınırlı kalacaktır. Böyle önermeler ise bilgi verici ya da anlam kazandırıcı olmayıp, sadece lafzî tekrarlar olur. Ancak bu durumda, bizzat onun tarafından da savunulan bir görüş olan “konu ve yüklem zâtlarının aynı olması gerekir” (el-ittihad fi'z-zat) tezini anlamak sorunlu hale gelir.

Bizce bu sorunlu görünüm, terimlerin hangi düzeyde ele alındığına dikkat edilerek aşılabılır. Teftâzânî'nin yaklaşımı, her iki terimde de zâtın esas alınmasını değil, konudan zâtın, yüklemde ise mefhumun alınmasını öngörür. Bu bağlamda, önerme düzeyinde konu ve yüklem aynı zâtı ifade etse de, yüklem konudaki zâtı bir mefhum aracılığıyla vasıflandırmakta; yani o zâtı belirli bir kavramın altına düşürmektedir.

Örneğin “Zeyd kâtiptir” önermesinde, kast edilen Zeyd ile “kâtib” mefhumu altına giren birey olarak Zeyd aynı kişidir. Ancak bu önerme, “Zeyd Zeyd'dir” gibi bir özdeşlik bildirmez. Zira burada yüklem amacı, Zeyd'i yalnızca bir birey olarak yeniden ifade etmek değil, onun kâtiplik mefhumu çerçevesinde vasıflandırılmasıdır. Başka bir deyişle, bu tür önermeler özdeşliği değil, konu ile seçilen zâtın yüklemde belirtilen belirli bir

vasıfla nitelermeyi amaçlar. Dolayısıyla yüklemde kastedilen şey, zât değil, konudaki zâtın aynısını bir eleman olarak içeren mefhumdur.

Mefhum ile zât arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğine dair bu pasajın kayda değer bir açıklama sunduğunu düşünüyoruz. Pasajdan anlaşıldığı kadarıyla, konunun zâtı ile yüklemın mefhumu arasındaki ilişki, bir küllinin cüz’lerini içermesi tarzında bir ilişkidir:

أما مغايرة المفهومين، فلا يقتضي امتناع الحمل، إذ لا امتناع في صدق الأمور المتغايرة بحسب المفهوم على ذات واحدة، كما يصدق على زيد أنه إنسان وكاتب وضاحك إلى غير ذلك، واتصاف الذات بمفهوم المحمول يكون بجهتها المختلفة على ما سيجيء، لكن يجب أن يكون صدقه على الذات صدق الكلّي على الجزئيات، لأنّه المفهوم بحسب العرف

(Konu ve yüklem) mefhumlarının farklı oluşuna gelince, bu durum yükleme-meyi imkansız hale getirmmez. Zira mefhum bakımından farklı olan şeylerin aynı zâta doğru olarak yüklenmesi imkansız değildir. Nitekim Zeyd hakkında “insandır”, “kâtiptir”, “gülendir” gibi hükümler doğru bir şekilde verilebilir. İleride açıklanacağı üzere zâtın, yüklemın mefhumu ile nitelendirilmesi ise onun farklı yönleri itibarıyledir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, bu nitelendirmenin **bir tümelin tikellerine, doğru bir şekilde yüklenmesi** türünden olması gerektiğidir. Çünkü örfte “mefhum”dan anlaşılan şey budur (Teftâzânî, 2013, s. 223).

Bu doğrultuda, konudan zâtı almak ve yüklemden mefhumu esas almak demek; konunun zâtında yer alan fertlerin veya türlerin birer cüz’i/tikel olarak değerlendirilip, yüklemdeki mefhum yani küllinin altına girmesi anlamına gelir.

Teftâzânî’nin *Şerbu’l-Mekâsıd*’da ortaya koyduğu misdâk tezi, tümel önermede konu ve yüklemden neyin anlaşılması gerektiği sorusu etrafında yürütölen tartışmalarda, kimi zaman farklı, kimi zaman da müşterek terimler üzerinden ele alınmıştır. Tümel önermenin anlamının tartışıldığı satırlarda, yani mantık ilminde, konudan zâtın, yüklemden ise mefhumun alınması doğrudan misdâk terimine yahut *Şerbu’l-Mekâsıd*’da geliştirilen misdâk tezine açık bir gönderme içermemektedir. Bu nedenle zat-mefhum terimleriyle klasik mantıkta ele alındığı biçimiyle tümel olumlu önermelerde misdâk birliğinin nasıl sağlandığını ilk bakışta kavramak kolay değildir. Bu zorluğun temel sebebi, yüklemde zâttan çok mefhum yönünün ön plana çıkarılması olabilir.

Ne var ki, yukarıda aktarılan pasajda da görüldüğü üzere, mefhum ile zât arasındaki ilişki, bir tümelin kendi tikellerini kapsaması şeklinde kurulduğunda bu zorluk aşılabilir. Gerçekte, tümel olumlu önermede konu teriminden alınan zât—yani misdâk—ile yüklem mefhumu tarafından kapsanan fert özdeştir. Dolayısıyla konunun unvanının sadık olduğu şey her neyse, yüklem mefhumu da aynı şeye, yani aynı misdâka sadıktır. Başka bir ifadeyle, yüklemdeki kavram, konunun tayin ettiği zâtı kendi kapsamına almakta; bu zâtı, yüklemün işaret ettiği kavramın altına sokmaktadır. Misdâk birliğinden kasıt tam da budur: Önermede konu tarafından gösterilen zâtın, yüklem mefhumu içinde aynen yer alması, kapsanması.

Bu noktada artık, klasik mantık literatüründe muteber sayılan farklı önerme türlerinin—hakikî, haricî ve zihnî önermelerin—söz konusu misdâk birliği çerçevesinde nasıl değerlendirileceği sorusuna geçebiliriz. Daha açık bir ifadeyle, misdâk tezinin, var olmayan nesneler hakkında da önerme kurmayı mümkün kılacak şekilde nasıl uygulanabileceğini inceleyeceğiz.

2.4. Hakikî, Zihnî Önermeler ve Misdâk Tezi

İlimlerde muteber sayılan üç temel önerme türü bulunmaktadır: Hakikî, haricî ve zihnî önermeler. Bu önerme türleri, dayandıkları ontolojik düzlemler bakımından birbirinden ayrıldıkları için, misdâk birliği tezinin her bir tür özelinde ne anlam ifade ettiği ve bu önerme türleriyle ne ölçüde tutarlılık arz ettiği ayrıca ele alınmalıdır. Zira bu önerme türlerinin her biri, doğruluk şartlarını belirleyen feriyet ilkesine farklı düzeylerde uyum göstermektedir (el-Yezdî, 2018, s. 202). Bu bölümde konu ile yüklemün misdâk açısından hangi düzeyde özdeş kabul edildiği ve bu özdeşliğin feriyet ilkesinin gereklilikleriyle ne ölçüde bağdaştığı analiz edilecektir.

Bu üç tür arasında özellikle hakiki ve zihnî önermeler ayrı bir öneme sahiptir. Zira hakiki önermelerin bir kısmında konu hariçte mevcut olsa da bir kısmında konu hariçte mevcut değildir. Zihni önermelerin ise konularının hiç biri hariçte mevcut değildir. “Anka kuştur”, “Üçgen şekildir”, “Şerik-i Bârî mümtendir” gibi örneklerle temsil edilen bu önermelerin konu edindiği nesnelerin haricî olarak mevcut olmamaları başlı başına bir sorun teşkil etmiyor gibi görünse de, feriyet ilkesi açısından bakıldığında bu durum sorunlu hâle gelebilir. Zira feriyet ilkesi, olumlu önermelerde konunun var olmasını doğruluk şartı olarak kabul eder. Bu çerçevede, konusu haricî varlıktan yoksun olan zihnî önermelerin tamamı ve hakiki

önermelerin ise bir kısmının feriyet ilkesiyle bağdaşıp bağdaşmadığı meselesi ortaya çıkar. Misdâk tezi, bu görünürdeki uyumsuzluğu da aşabilecek bir açıklama ortaya koymalıdır.

2.4.1. Hakiki Önermeler

Hakikî önerme, “var olması durumunda C olacak her mümkün ferdin –B’nin de var olması durumunda– B olacağı” anlamına gelir (Teftâzânî, 2013, s. 224) ve bu bakımdan, “Her C B’dir” önermesindeki konunun, yani C’nin varlık durumu ile doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede, C’nin fertlerinin mutlaka hâricî olarak mevcut olması gerekmez. Elbette bu fertler hâricî varlığa sahip olabilir ancak böyle olmasalar dahi, onların var olduğu *varsayılırsa*, bu *takdirî* varlık altında söz konusu fertler C’nin kapsamına dâhil edilir.

Bu noktada feriyet ilkesi genişletilerek, olumlu önermenin konusunun varlığını fiilen değil, takdirene gerektirdiği kabul edilir. Bu yorum, “mümkün fert” ifadesiyle, var olması düşünülemeyecek şeyleri —örneğin, “el-lâ şey” veya “Şerik-i Bârî” gibi varlığı mantıken imkânsız fertleri— hakikî önermelerin kapsamı dışında tutmayı amaçlar (el-Yezdî, 2018, s. 204). Dolayısıyla, hakikî önermelerin konusu hâricî olarak mevcut olabileceği gibi, varlığı sadece varsayılan mümkün fertler de olabilir.

Nitekim bu çerçevede, “Her Anka kuştur” önermesi hakikî bir önermedir. Zira Anka’nın hâricî fertleri mevcut değildir; ancak bu fertlerin varlığını varsaymak, herhangi bir mantıksal saçmalığa yol açmaz. Bu nedenle, söz konusu takdirî fertler, mümkün varlıklar olarak hakikî önermenin konusu olabilir. Benzer şekilde, “Her insan canlıdır” önermesi de hakikî önermeler sınıfına girer. Bu önerme yalnızca hâricîte mevcut olan her bir insan ferdinin canlı olduğunu bildirmekle kalmaz; aynı zamanda, var olabilmesi durumunda insan ferdi olabilecek her şeyin de canlı olacağını ifade eder (Kutbuddîn Râzî, 2005, s. 254).

Sonuç olarak, feriyet ilkesinin öngördüğü varlık varsayımı, hakikî önermelerde takdirî bir varlık olarak yorumlandığı için, bu tür önermelerin konusu fiilî varlığa sahip olmak zorunda değildir. Bu bağlamda, klasik hakikî önerme örnekleri olan “Her Anka kuştur”, “Her üçgen şekildir”, “Her kare şekildir” gibi önermeler feriyet ilkesinin takdirî varlığı gerektirmesine izin verildiğinde herhangi bir sorun teşkil etmez.

Ferîyyet ilkesi bakımından hakikî önermelerin bir sorun teşkil etmediği gösterildikten sonra, ikinci aşamada bu önermelerin en yaygın örneği olan “Üçgen şekildir” ifadesinin, misdâk tezi ve mantıksal yüklemleme tezi açısından nasıl temellendirildiği üzerinde durulabilir. Teftâzânî Kutbuddin Razi bu tür önermeleri açıklarken kimi zaman “misdâk birliği” ilkesine, kimi zaman ise “zât-mefhûm ayrımı”na dayanan mantıksal tezine başvurur. Her iki yaklaşımın da özellikle “Üçgen şekildir” önermesi bağlamında nasıl bir arada işlediği ve birbirini nasıl tamamladığı daha yakından incelenmeye değerdir.

قلنا معنى الاتحاد بالذات والهوية والوجود هو أن يكون ما صدق عليه عنوان الموضوع هو بعينه ما يصدق عليه مفهوم المحمول من غير أن ينفرد كل بوجود بل يكون موجودا واحدا عينيا كما في القضايا المعتمدة في العلوم سيما إذا أخذت بحسب الحقيقة أو الخارج أو ذهنيا كما في القضايا الذهنية على ما قالوا أن معنى قولنا المثلث شكل هو أن الذي يقال له المثلث هو بعينه الذي يقال له الشكل وهذا هو المراد بقولهم المراد بالموضوع الذات وبالمحمول المفهوم للقطع بأنه لو أريد أن ذات الموضوع نفس مفهوم المحمول لم يستقم ولم يتكرر الوسط في الشكل الأول فلم ينتج

Biz; zât, hüviyet ve vücûd bakımından ittihadından maksadın; konu başlığının (ünvânü'l-mevzû) sadık olduğu şeye, aynen yüklem mefhumunun da sadık olduğunu söyledik. Yani her birinin müstakil bir varlığı bulunmaksızın, her ikisinin de bir ve aynı varlık olmasını kastediyoruz. Bu durum, bilhassa hakikî, haricî veya zihnî olarak ele alınan—ilimlerde muteber kabul edilen—önermelerde geçerlidir. Nitekim onların ifadesine göre “Üçgen şekildir” sözümüzün anlamı, “Üçgen denilen şeyin, aynen şekil denilen şeyle aynı olduğu”dur. İşte “Konudan maksat zât, yüklemden maksat mefhumdur” sözlerinden kastedilen de budur. Zira eğer konunun zâtı ile yüklem mefhumu arasında özdeşlik (yani, konunun zâtının bizzat yüklem mefhumu olduğu) kastedilmiş olsaydı, bu durumda kıyasın birinci şeklinde orta terim tekrar etmiş olmaz, dolayısıyla sonuç da elde edilmezdi (Teftâzânî, 1989, s. 389).

Alıntılanan paragrafın başında, yüklemlemenin mümkünliğini temin eden hüviyet, vücûd ve zât gibi terimlerin, sonuç itibarıyla misdâk birliği teziyle ifade edilebileceği açıkça belirtilmektedir. Bu husus, çalışmamızın önceki sayfalarında da vurgulanmıştı. Paragrafta dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise, klasik mantık kitaplarında olumlu önermeler bağlamında yer alan “Her C, B’dir” formunun da aslında misdâk teziyle aynı anlamı ifade ettiğine yönelik vurgudur. Bu vurgu, özellikle “Konudan maksat zât, yüklemden maksat mefhumdur” ifadesiyle dile getirilmekte ve misdâk

teziyle tümel olumluya ilişkin mantıksal yükleme tezinin (kısaca, “Konudan zat yüklemden mefhum alınmalıdır” tezinin) eşdeğerliğini belirginleştirmektedir.

Teftâzânî’nin özellikle öne çıkardığı ve uygulamalı olarak bu tezin nasıl yorumlanacağını gösterdiği önerme türü, zihnî ve hakiki önermelerdir. Makalede “var olmayan nesneler” ifadesiyle kastettiğimiz şey de bu tür önermelerdir. Söz konusu önermeleri temsilen kullanılan örnekler, hem mantık hem de kelâm literatüründe neredeyse sabitlenmiştir: “Şerik-i Bârî mümtenîdir” ve “Üçgen şekildir” gibi önermeler, zihnî önerme türünün tipik temsilcileridir ve misdâk birliğinin haricî varlık bulunmadığı hâllerde nasıl korunabildiğini göstermek üzere yapılan analizlerin başlıca malzemesidir.

“Üçgen şekildir” önermesi ile ilgili analizler misdak tezi ile mantıksal yükleme tezinin (kısaca, “konudan zat yüklemden mefhum alınmalıdır” tezinin) Teftâzânî tarafından eşdeğer görüldüğünü gösterir. Şerhu’s-Şemsiyye’deki açıklamalarında “Her üçgen şekildir” ifadesinin “Üçgenin her bir ferdine şekil mefhumu sadık olur ve söylenir” anlamına geldiğini söyler (Teftâzânî, 2013, s. 321). O halde Teftâzânî nezdinde burada geçen yuqalu ile yasduqu terimleri aynı anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla üçgen konu başlığı altındaki her bir zata yani ferde şekil kavramı sadık olur denilebileceği gibi şekil kavramı söylenir de denilebilir. Şerhu’l-Mekâsıd’daki ibarenin ise misdak birliğine vurgusu daha fazladır:

الذي يقال له المثلث هو بعينه الذي يقال له الشكل

Kendisine üçgen denilen şey ile kendisine şekil denilen şey aynıdır (Teftâzânî, 1989, s. 389)

Bununla birlikte, söz konusu ibarede mantıksal yükleme tezindeki şekliyle konudan zâtın, yüklemden ise mefhumun alındığı anlamı, aslında belirgin bir şekilde ifade edilmiş değildir. “Şey” kavramının zât veya ferd anlamına geldiğini bilmeyen bir okuyucu, “üçgen denilen şey” ile “şekil denilen şey”in aynı olduğunu görünüşte ifade eden bu sözleri, “üçgen” ve “şekil” terimlerinin eşanlamlılığına yorabilir. İbare bu tür bir yüzeysel çıkarıma müsaittir. Bununla birlikte, iki farklı çözümün —yani “zât-mefhum ayrımı” ile “misdâk birliği” tezlerinin— aynı önermeyi açıklamak üzere yan yana kullanılmış olması, bu iki tezin işlevsel ve anlamsal düzeyde birbirine denk kabul edildiğine bir işaret teşkil eder.

2.4.2. Zihni Önermeler

Kâtibî, Kutbuddin Râzî ve Cürcânî gibi mantıkçılar zihni önermeleri muteber önermeler arasında saymamış olsalar da Teftâzânî bu konuda farklı bir tutum sergilemiştir. Nitekim o, *Tebzîbu'l-Mantık* adlı eserinde zihni önermeleri muteber önermeler sınıfına dâhil ederken, *Şerhu's-Şemsiyye*'de onları bu sınıfa dahil etmez. Bu görüş ayrımına burada ayrıntılı biçimde girilmeyecek olsa da şu husus belirtilmelidir: “Şerîk-i Bârî mümtenîdir” ve “İctimâ'u'n-nakîzeyn muhaldır” gibi önermeler, kelâm düşüncesinde temel kabul edilen ve nazârî istidlâl açısından merkezi bir rol oynayan ifadelerdir, her ikisi de zihni önermeler kategorisine dâhildir. Bu başlık altında, söz konusu zihni önermelerin Teftâzânî tarafından *misdâk tezi* ve *feriyyet ilkesi* bağlamında nasıl değerlendirildiği analiz edilecektir.

لأن هاهنا قضايا خارجة عن القسمين غير معتبرة في العلوم الحكيمة، وهي التي موضوعاتها ممتعة أو معدومة لم يعتبر وجودها، لا سيما التي أخذت محمولاتها منافية للوجود، كالحكم بالامتناع والعدم، وتسمى ذهنيات، كقولنا: شريك الباري ممتنع، أي كل ما فرضه العقل شريك الباري فهو ممتنع في الخارج، أي يصدق عليه في الذهن أنه ممتنع في الخارج.

...çünkü burada, hakikî ve haricî önermeler dışında kalan ve hikemî ilimlerde muteber sayılmayan bazı önermeler vardır. Bunlar, konusu imkânsız (mümteni) ya da ma'dûm (yok) olan önermelerdir. Özellikle de yüklemli varlıkla çelişir biçimde kurulan —yani varlığa aykırılığı ifade etmek üzere yüklem olarak alınan— önermeler bu gruba girer. Mesela imkânsızlık ya da yokluk bildirilen hükümler gibi. Bu tür önermelere “zihni önermeler” denir. Örneğin “Şerîk-i Bârî mümtenîdir” ifadesi böyledir. Bunun anlamı şudur: “Aklın farz ettiği Şerîku'l-Bârî'nin, hariçte varlığı mümteni'dir. Yani aklın farz ettiği Şerîku'l-Bârî hakkında, onun hariçte var olmasının mümteni' olduğu hükmü zihinde sadık olur (Teftâzânî, 2013, s. 227).

Her ne kadar feriyet ilkesinin olumlu önermelerin tümü için konunun varlığını gerekli kıldığı yönünde yaygın bir kanaat bulursa da Teftâzânî, *Şerhu's-Şemsiyye*'de feriyet ilkesinin aslında yalnızca hakikî ve hâricî önermelere mahsus olduğunu açıkça belirtir. Zihni önermeler söz konusu olduğunda ise —özellikle yüklemli varlık kavramıyla doğrudan çelişen “mümteni”, “muḥāl” gibi nitelemeler bulunan durumlarda— “Şerîku'l-Bârî mümteni'dir” veya “İctimâ'u'n-naḳîzayn muḥâldır” gibi önermelerin, konularının varlığını gerektirmediği kanaatindedir (Teftâzânî, 2013, s. 223).

Teftâzânî’ye göre bu tür önermelerde gerekli olan, yalnızca hüküm anında konunun zihinde tasavvur edilmesidir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu önermelerin konuları, gerçek bir varlık taşınasalar da zihinde tasavvur edilmeleri bakımından bir tür zihni varlığa sahip kabul edilirler. Gerçekte var olması imkânsız olan bu tür konularla kurulan yüklemelemelerin formu, Teftâzânî tarafından şu şekilde ifade edilir: “Aklın farz ettiği Şerîku’l-Bârî’nin, hariçte varlığı mümteni’ dir. Yani aklın farz ettiği Şerîku’l-Bârî hakkında, onun hariçte var olmasının mümteni’ olduğu hükmü zihinde sadık olur”(Teftâzânî, 2013, s. 227).

Şerhu’ş-Şemsiyye bağlamında değerlendirildiğinde, Teftâzânî’nin feriyet ilkesinin zihni önermelere uygulanamayacağını açıkça ifade ettiği görülmektedir. Ona göre bu ilke yalnızca hakikî ve hâricî önermelere özgüdür. Bununla birlikte, Şerhu’ş-Şemsiyye’de zihni önermelere dair kullanılan yüklemeleme formunun, hakikî ve hâricî önermelerde kullanılanla aynı olmadığına dikkat edilmelidir. Nitekim hakikî ve hâricî önermelerde konu fertleri için genellikle “lev vucide” ifadesi kullanılarak hem dış dünyada mevcut olan hem de takdir edilen fertler kapsama alınırken, zihni önermelerde konunun fertleri için “faraza” fiilinin tercih edildiği görülür. Bu kullanım farkı, “farz etmek”in “takdir etmek”ten daha zayıf bir ontolojik düzleme işaret ettiğini gösterir.

Gerçekten de zihni önermelerin zâtü’l-mevzû -yani konu konumuna yerleştirilen fertleri- yalnızca zihinde mevcut olan, başka bir deyişle yalnızca tasavvur edilen nesnelerdir. Bu varlıkların ne takdirene ne de hâricen mevcut olmaları mümkün değildir. Bu imkânsızlık *ictimâ’u’n-nakîzeyn* gibi aklî bir çelişki, bazılarında ise Şerîku’l-Bârî örneğinde olduğu gibi inanç açısından imkânsızlık şeklinde ortaya çıkar.

Teftâzânî’nin Şerhu’ş-Şemsiyye bağlamında feriyet ilkesini yalnızca hakikî ve hâricî önermelere özgü kıldığını ve zihni önermeleri bu ilkenin kapsamı dışında bıraktığını görmüştük. Bu noktadan sonra, daha geç dönemde kaleme aldığı *Şerhu’l-Mekâsîd* adlı eserinde nasıl bir yaklaşım benimsediğini; özellikle de bu tür önermeleri feriyet ve misdâk ilkeleri çerçevesinde nasıl temellendirdiğini ele alacağız.

وبالجملة فمعنى الإيجاب في الذهنيات أن المعقول الأول الذي يصدق عليه في الذهن عنوان الموضوع هو بعينه الذي يصدق عليه مفهوم المحمول من غير تعدد في ذاته ووجوده العقلي وإنما التعدد في مفهوميهما

الذين كلاهما أو أحدهما من ثواني المعقولات فمعنى قولنا شريك الباري ممتنع أن ما يصدق عليه في الذهن أنه شريك الباري يصدق عليه في الذهن أنه ممتنع الوجود في الخارج وعلى هذا فقس

Özetle, zihni önermelerde icâbın (olumlu yüklemenin) anlamı şudur: konu başlığının, kendisine zihinde yüklem olduğu birinci ma'kûl ile yüklem mefhumun, kendisine yüklem olduğu (şey) aynıdır, aralarında ne zat ne de aklî varlık bakımından çokluk (farklılık) bulunmaz. Farklılık yalnızca bu iki mefhumun kendisindedir ki bu mefhumların her ikisi veya en az biri ikincil aklî kavramlardır. Buna göre, “Şerîku'l-Bârî mümtenîdir” sözünün anlamı şudur: Zihinde “Şerîku'l-Bârî” olmanın yüklem olduğu şeye, yine zihinde onun “dış dünyada varlığının mümtenî olduğu” yüklenir. Diğer örnekler de buna kıyaslanmalıdır (Teftâzânî, 1989, s. 390).

Şerhu'l-Mekâsıd'daki ilgili pasajda Teftâzânî bu tür önermeleri hem misdâk birliği hem de mantıksal yükleme ilkesi çerçevesinde değerlendirmektedir. Özellikle “unvânu'l-mevzû” terimini doğrudan kullanması, onun klasik mantıksal yükleme modeline açık bir atıfta bulunduğunu gösterdiği gibi hakiki önermeleri ele alırken belirttiğimiz üzere, mantıksal yükleme tezi ile misdak tezinin eşdeğer kullanıldığı burada da müşahade edilmektedir. Öte yandan paragrafta mantıksal yükleme tezinin temel kavramı unvanu'l-mevzu ve mefhum ile misdak tezinin temel kavramı “yasduku aleyh” birlikte kullanılarak iki tez tek bir ifadede açıkça birleştirilmiştir.

Pasajın bir diğer dikkat çekici yönü, konu ve yüklem farklı kavramlar olmakla birlikte aynı zât hakkında hüküm veriyor olduklarıdır. Teftâzânî'nin daha önce olumlu önermelerde yüklemlenin imkânını, konu ve yüklem aynı zâtta birleşmeleriyle (el-ittihâd fi'z-zât) açıkladığı hatırlanacak olursa, burada geçen “aralarında ne zât ne de zihni varlık bakımından çokluk yoktur” ifadesi bu yaklaşımın doğrudan bir yansımasıdır. Bu bağlamda, konu ile yüklem aynı zâta işaret etmesi, yüklemlenmeyi mümkün kılan ittihâdı sağlarken; iki terimin farklı kavramsal kategorilere ait olması ise yüklemenin bilgi değeri taşımasını mümkün kılar.

Zihni önermelerdeki yüklemenin genel şemasını Teftâzânî, “Şerîk-i Bârî mümtenîdir” önermesi üzerinden uygulamalı olarak göstermektedir. Bu önermede “Şerîk-i Bârî” konunun unvânı, yüklem ise “hâricte var olması mümtenî” mefhumudur. Bu unvânın içerdiği zât, yani Şerîk-i Bârî fertleri, ancak farazî fertler olabilir. Zira zihni önermelerin mevzûları, ne hârici

önermelerdeki gibi gerçekten vardır ne de hakikî önermelerdeki gibi takdiren vardır; onlar sadece zihinde, farz edilerek mevcuttur.

Onların gerçekten var olmadıkları ve hatta var olmaları da mümkün olmadığı için aklın yalnızca onları düşünmesi ve tasavvur etmesiyle zihinsel bir varlık kazanırlar. “Şerîk-i Bârî”, “ictimâ’-ı nakîzeyn” yahut “bir cismin aynı anda iki ayrı mahalde bulunması” gibi kavramlar birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Bu kavramların birbirinden temyiz edilebilmesi için Teftâzânî’ye göre onların hâricte var olmaları gerekmez. Akli i’tibârî ve hattâ mümtenî olan bu kavramlar için zihinde, onlarla nitelenen bir mevsûfun düşünülmesi veya farz edilmesi, onları birbirinden ayırmak için yeterlidir (Teftâzânî, 1989, s. 363).

Sonuç olarak, Teftâzânî, *Şerhu’ş-Şemsiyye*’de zihnî önermeler için feriyet kuralının—yani konunun hâricte hakikaten veya takdiren var olmasının—geçerli olmadığı yönünde bir görüş ortaya koymuştur. Bununla birlikte, hem aynı eserde hem de *Şerhu’l-Makâsîd*’da, *Şerîku’l-Bârî*, *İctimâ’u’n-Nakîzeyn* ve “şey olmayan” gibi nesnelerin hâricte varlıkları imkânsız görüldüğünden, bu tür nesneler üzerine kurulan ifadelerin haricî önerme sayılması mümkün değildir. Hakiki önermelerde konunun fertlerinin imkan dahilinde oluşu dikkate alınır, fakat bahsi geçen nesnelerin hakiki önerme olmaları bu imkânsızlıktan dolayı sözkonusu olamaz. Bu durumda, söz konusu önermelerin feriyet kuralı kapsamı dışında kalması tabiidir. Dolayısıyla, bu tür imkânsız varlıkları konu edinen olumlu önermelerde, onları ancak tasavvur etmek ya da farz etmek suretiyle konu olarak almak mümkündür.

Bu çerçevede, zihnî önermelere feriyet ilkesinin uygulanması istenirse, bu ancak son derece zayıflatılmış bir anlamda mümkün olabilir. Zihnî olumlu önermelerde, imkânsız bir varlık hakkında yine imkânsız bir yüklemenin ileri sürülmesi, konunun mutlaka hâricte var olmasını değil, yalnızca tasavvur edilmesini veya farz edilmesini yeterli görür. Nitekim Teftâzânî, “zihnî varlık” (al-vücüdü’z-zihnî) başlığı altında bu türden zayıflatılmış bir feriyet yorumuna yer vermiştir. Bu itibarla, *Şerhu’l-Mekâsîd* bağlamında feriyet ilkesinin ancak bu sınırlı ve zayıf anlamda uygulanabileceği söylenebilir.

Kaynaklar

- Daşdemir, Y. (2024). Speaking of what is not: Hatibzâde and Taşköprizâde Kâsım on the existential import of negative propositions. *British Journal for the History of Philosophy*, 32(6), 1282-1304. <https://doi.org/10.1080/09608788.2024.2315589>
- el-Yezdî, A. (2018). *Şerhu Tebzibî'l-mantık: C. 479 s.* (Abdulhamid Türkmani, Ed.). Amman : Darü'n-Nur.
- Kâtibî, N. (2022). *Cāmî'u'd-Dekāik Fî Keşfi'l-Hakāik: Gerçeği Keşfetmenin İnce-likleri* (1. bs). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kutbuddîn Râzî. (2005). *Tabrîru'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye fî Şerhi er-Risâleti's-Şemsiyye* (M. Bidarfer, Ed.). Menşûrât-ı bidar.
- Teftâzânî, S. (1989). *Şerhü'l-Mekâsıd* (C. 1). Âlemü'l-Kütüb.
- Teftâzânî, S. (2013). *Şerhu's-Şemsiyye fî ilmi'l-mantık* (1. bs). Dâru'l-nuri'l-mübîn.
- Teftâzânî, S. (2019). *Makâsıdu'l-Kelâm Fî 'Akâidi'l-İslâm: Kelâm İlminin Mak-satları* (A. Kaylı, Ed.; İ. Eyibil, Çev.; 1. bs). Türkiye Yazma Eserler Ku-rumu Başkanlığı.

Öz: Klasik mantıkta olumlu önermeler, “bu, şudur” biçimindeki yüklemleme ya-pısına dayanır. “bu, şudur” biçimi bir şeyin başka bir şey olarak nitelendirilmesi anlamını taşır ve ilk bakışta, bir şeyin, kendinden başka bir şey olduğunu ifade ettiği için özdeşlik ilkesini ihlal eder görünür. Bu ihlali aşmak adına bulunan kla-sik çözüm konu ve yüklem belirlen bir noktada birleşmesidir. Bu ittihâd çoğun-lukla onların harici varlığı üzerinden açıklanır. Ancak bu çözüm, “Şerîk-i Bârî mümtenidir” veya “Üçgen şekildir” gibi var olmayan yahut imkânsız nesneler hak-kindaki önermeler söz konusu olduğunda yetersiz kalmaktadır. Bu makale, Taf-tazânî'nin ittihâd noktasını misdâk tezi aracılığıyla yeniden yorumlayışını ele al-maktadır. Bu teze göre konu ile yüklem aynı misdâka sahip olmalıdır. Şerhu'l-Mekâsıd ve Şerhu's-Şemsiyye'deki tartışmaları incelenerek, bu çalışmada söz ko-nusu tezin önceki çözümleri nasıl birleştirdiği, tefrî (varlık şartı) ilkesiyle ilişkisi ve imkânsız nesneler hakkında bile olumlu yüklemenin nasıl mümkün hâle geldiği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yüklemleme, olumlu önerme, önermede birlik, tefrî.

